

Историјско сећање и национални идентитет народа у Босни и Херцеговини

Апстракт: У овом чланку аутор разматра улогу историје у стварању и афирмацији националних идентитета народа у Босни и Херцеговини. Национални идентитети народа у БиХ створени су и обликовани под утицајем бурне историје овог региона, коју су махом чинили ратови, устанци и окупације, генерисани споља, а затим прихватани, помагани и одржавани изнутра. У богатој и комплексној историји БиХ, заслужној за стварање постојећег етничког мозаика, заправо се рефлектује основни проблем њеног друштва; босанско – херцеговачки народи већ јако дуг период живе у свету паралелних истина које не представљају ништа друго него скуп њихових личних и колективних искустава у различитим историјским периодима. Конфликтне историјске улоге и перцепције тих улога уједно представљају највеће препреке стабилности и очувању Босне и Херцеговине. „Мултиетничко“ друштво засновано на потпуно другачијим историјским и савременим истинама нема много шанси за дугорочну стабилност, с обзиром на то да је нека врста заједничке, опитеприхваћене историје неопходна за успостављање функционалне заједнице у пост конфликтном окружењу.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, босанско–херцеговачки народи, Срби, Муслимани/Бошњаџи, Хрвати, Балкан, историја, историјско сећање, конфликт, рат, национални идентитет.

УВОД

Велики број локалних и међународних научника до сада је покушао да објасни због чега се XX век завршио у крви у једној европској држави. У највећем броју анализа постоје два преовлађујућа објашњења крвавог колапса Југославије на територији Босне и Херцеговине. Једно од њих је да се, у овом случају, у основи ради о још једној у бесконачном историјском низу ерупција међунационалне мржње. Према овој теорији, Балкан је кроз велики део своје историје представљао најзаосталији и најпримитивнији део Европе, који су одувек карактерисали мржња и крвопролиће. Период мира и релативне политичке стабилности, који је трајао од завршетка Другог светског рата до распада СФРЈ, објашњава се комунистичком

репресијом и диктатуром чији је слом на површину поново „избацио“ праву балканску ‘природу’, што је резултирало добро познатим догађајима из последње деценије XX века. Са друге стране, постоји и теорија према којој је Босна и Херцеговина већим делом своје историје заправо представљала функционално мултиетничко друштво које су у сукобе и ратове гурале манипулативне политичке елите суседних држава, првенствено Србије и Хрватске, које су увек гајиле аспирације према босанско – херцеговачкој територији и на различите начине покушавале да „подрију“ темеље мултиетничке заједнице у БиХ и задобију лојалност локалних Срба, односно Хрвата, у сврху остваривања својих циљева.

Обе ове теорије, у суштини, представљају грубо поједностављивање комплексне реалности – Босна и Херцеговина никада у својој савременој историји није била ‘хармонично мултиетничко друштво’, као што не би могла прецизно да се опише ни као ‘пакао међуетничке мржње’. Истина је, међутим, да је савремена босанско – херцеговачка историја, укратко, историја ратова и насиља, освајања и окупација, устанака и одмазди, честих политичких криза и периодичних промена режима, као и то да је та историја обликовала друштво које постоји и данас, заједно са свим његовим етничким посебностима, неповерењима и непријатељствима која тврдоглаво одбијају да се трансформишу у ‘грађанске и цивилизоване’, савремене западне (не-етничке) идентитете.

Историјско сећање и национални идентитет

Свака анализа феномена националног идентитета у савременом свету мора да почне од историјске перспективе, с обзиром на чињеницу да начин на који доживљавамо садашњост у великој мери зависи од нашег познавања прошлости (Конертон, 1989: 2). Историјски наративи стварају оквир за смештање појединца унутар одређене интерпретације значајнијих процеса, што се може урадити на више начина. Историја се често учи у породици тако што се заједничка искуства једне преносе на друге генерације. Овај процес је индивидуалан те, према томе, не мора да буде завистан од државе и друштва. У неким случајевима, сећања на одређене историјске догађаје, преношена са једне на другу генерацију, знатно се разликују од званичне верзије истих догађаја, што се може, између осталог,

посматрати на примерима комунистичких земаља Источне и Југоисточне Европе у периоду после Другог светског рата, па тако и бивше Југославије. Тамо где је „званична историја“ у колизији са индивидуалним сећањима и искуствима, самим тим и са реалношћу и истином, њена моћ и утицај знатно су лимитирани, површни и привремени. Из овог разлога, моћ сећања никад не би требало потцењивати.

Историјско сећање блиско је повезано са концептом идентитета. Идентитет зависи од сећања, а сећање, са друге стране, зависи од идентитета; обоје се мењају временом и у зависности једно од другог; и идентитет и сећање су политичке и друштвене конструкције (Гилс, 1994: 3-5). У својој књизи „*Нација, идентитет, моћ*“, Џорџ Шопфлин (George Schopflin) истиче значај историјског сећања. Према његовим речима, сећање представља заједнички део друштвеног знања од кога се заједница не одриче тако једноставно. Оно је део идентитета и, стога, никакво убеђивање у то да је наводна историја одређене групе „лажна“ или „имагинарна“ неће убедити ту групу у истинитост таквих тврдњи. Ако ишта, њени припадници ће сматрати ове аргументе нападом на себе, што ће само ојачати границе које су поставили око своје заједнице (Шопфлин, 2000: 260).

Историјско сећање, конфликти и идентитет на Балкану

Природа босанског рата својевремено је ‘изненадила’ поједине посматраче из западног света, који су чврсто веровали у то да су брутални оружани сукоби ствар прошлости у ‘цивилизованој’ Европи. Неки други су, опет, избијање рата одмах довели у везу са историјом и менталитетом локалних народа. Још почетком XX века различити истраживачки пројекти, спроведени од стране појединих западних научних института, истицали су да је ‘балканска окрутност’ ствар прошлости која се понавља сваки пут када политичка криза измакне контроли. Према извештају о Балканским ратовима 1912. и 1913. године америчког института *Carnegie Endowment*, „спаљивање села и егзодус поражене популације представљају нормалне и традиционалне појаве свих балканских ратова и устанака. То је навика свих ових људи. Патње које су сами поднели, они затим наносе другима“.¹ Након

¹ Погледати: Carnegie Endowment for International Peace. (1914). *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduit of the Balkan Wars*. Washington D.C.

избијања ратова деведесетих, историјску склоност ка „насилним решењима“ политичких проблема као карактеристику балканских народа истицали су и неки западни научници који се баве овим регионом, наглашавајући да култура насиља и насилно гушење разлика имају дугу традицију у региону која је и даље свеprisутна (Шопфлин, 2000: 254).

Овакви ставови се, иако понекад злоупотребљавани и коришћени у сврху необјективних и неутемељених анализа балканских сукоба и историје, свеједно темеље на чињеницима – у својој новијој историји Балкан је био поприште многобројних грађанских ратова и конфликта мотивисаних етничким и религијским разликама. Ово, наравно, не значи да је друштвени карактер балканских народа специфичан или другачији од карактера других, нити да су народи на Балканском полуострву по природи агресивнији од неких других националних заједница; то је једноставно чињеница настала као последица одређених историјских околности које су, истини за вољу, биле најмање узроковане жељама или активностима самих становника Балкана. Како истиче Константин Никифоров: „Све у свему, вјековима је Балкан био поприште сукоба туђих интереса. Његову мапу много пута су прекрајали, не обазирјући се на тежње и мишљење самих Балканаца. Углавном то и јесте узрок сталних балканских несугласица и спорења, нерегулисаних међуетничких односа и међудржавних граница. Тражити у томе потврду за неријетку анализу о некаквој урођеној агресивности Балканаца – потпуно је неоправдано и представља примјер *замјене теза* без преседана у историографији“ (Никифоров, 2005: 226).

Као што гласи једна балканска пословица: „Овај регион има тако богату историју да му није ни потребна будућност.“ Другу познату изјаву о Балкану и његовој историји једном је дао Винстон Черчил (Winston Churchill) који је рекао да „Балкан ствара више историје него што може да поднесе“. Познавање и разумевање историје Балкана је свакако кључно за сваки покушај решавања или барем разумевања његових прошлих, садашњих и будућних проблема, не само зато што се историја често понављала и зато што она указује на корене савремених политичких проблема, већ и због тога што историја има огроман емоционални значај за велики број људи који живи у овом региону. Историјска сећања су сликовита и жива у

памћењу већине становника Балкана, без обзира на то да ли су лично доживели догађаје који се памте или не.

Овај модел памћења прошлости, међутим, није карактеристичан само за Балкан и људе који живе на њему, већ, у одређеној мери и одређеном обиму, постоји у великом броју савремених земаља. Заједничко, односно друштвено сећање, има огроман утицај на индивидуално сећање. Људи ће често оживети одређено сећање путем контаката и интеракције са другим члановима своје групе. Како би могли ефикасно да комуницирамо са другим припадницима своје заједнице потребно је да памтимо исте ствари које и они памте. Наша лична сећања, ако заиста желимо да будемо део одређеног друштва, морају да буду хармонизована са особама, местима, датумима, језиком и симболима који карактеришу наше друштво, а који једино могу да постоје у оквиру менталног простора створеног од стране саме групе. Конкретно присуствовање догађају који се „памти“, или чак то да ли смо живели у време када се он десио, није неопходно, нити толико важно (Конертон, 1989: 36-38).

Поред чињенице да балкански народи неоспорно имају богату историју, треба такође истаћи да је њено богатство још веће када се узме у обзир улога коју је она имала, и још увек у великој мери има, у друштвеном и политичком животу земаља које се налазе у овом делу Европе. Према речима Дејвида Овена (David Owen): „На Балкану ништа није једноставно. Све је прожето историјом, а сложености уносе забуну и у најбрижљивије проучавање“ (Овен, 1996: 27). Утицај историје на балканске народе је неоспорно велики, њена друштвена тежина је импресивна што јој, на неки начин, даје ванвременски карактер и представља једну од специфичности локалног становништва у односу на неке друге, нарочито западне народе. Наиме, док већина западњака посматра своју историју као нешто што припада, и што би требало да остане у прошлости, већина људи на Балкану, па тако и у Босни и Херцеговини, је под јаким утицајем својих националних историја које су на софистициран начин интегрисане и умешане у савремени друштвени и политички живот.

Јосиф Бодански (Yossef Bodansky), посматрајући Србе и Хрвате, примећује да су се ове две нације током времена формирале и развијале акумулирајући

историјска искуства која су, великим делом, обликована њиховим улогама чувара капија Европе на Балкану. Бодански наводи да је кључни фактор у одређивању интензитета рата који се одиграо у деведесетим годинама био управо утицај страних доминација на две највеће нације у бившој Југославији, који је трајао стотинама годинама – практично читаву њихову модерну историју. До XX века, када су и Срби и Хрвати добили независност, и једна и друга нација већ су имале врло посебно наслеђе и концепт политичке културе, економског развоја, као и друштвено – религијске свести. Ова драматично другачија историјска искуства и наслеђа обликовала су политичку културу доминантних јужнословенских нација, а нарочито њихове међусобне односе (Бодански).

Током читаве своје историје, не само Босна и Херцеговина, него и целокупни Балкан, представљали су територију подељену великим културним, религијским и политичким целинама, које су се бориле за доминацију и даље ширење према Истоку или Западу. Ова област дефинисала је границу између западног Римског царства и источног Византијског царства. То је затим постала линија разграничења између католичког и православног хришћанства, и, касније, између западног/европског и исламског/турског утицаја. Балкан је такође представљао област у којој су се за превласт борили Турско и Аустроугарско царство, а након Другог светског рата постао је граница између западне алијансе и комунистичких држава. Из тог разлога овај регион одувек је био стратешка зона директног интереса великих сила, у којој су се одигравали њихови међусобни конфликти, као што су то били сукоби између Отоманског и Аустроугарског царства, Аустроугарске и царске Русије, сила осовине и савезника у Другом светском рату, и, нешто мање директно, између западне алијансе и Варшавског пакта за време хладног рата. Ове велике поделе временом су проузроковале дубоке линије расцепа по етничкој и религијској основи између народа у овом делу Европе, доводећи до стварања јаким антагонизама и периодичних сукоба који су се одржали до данашњих дана. У циљу деноминације одређених карактеристика низа догађаја и односа између балканских држава, крајем XIX и почетком XX века, чак је дошло до стварања пежоративних слогана, као што је, на пример, европско „буре барута“ или израза „балканизација“ (Становчић, 2004).

Како наглашава Никола Кољевић: „Јужнословенске народе су столећима раздвајали другачији токови историје у којима су се укорениле различите религије, другачији обичаји, различите духовне традиције. Једном речју, другачије културне матрице као унутрашње кохезионе силе државног јединства. Но, чим је нестало страних господара те разлике су почеле корозивно да нагризају везивно државно ткиво“ (Кољевић, 1996: 46). Дубоке разлике и јаке анимозитете између народа у овом делу Европе показују и различита емпиријска истраживања јавног мњења у периоду након пада Берлинског зида, па тако аутори једног од њих из 1991. године о стању међуетничких односа у посткомунистичкој Источној Европи закључују следеће: „Ми смо већ утврдили да народи Источне Европе, једноставно речено, не воле своје суседе. Њихове етничке поделе су тако оштре, а националне нетрпељивости тако дубоке да радикално побољшање односа мора чекати да дођу нове генерације“ (Кецмановић, 2005: 159).

Историја и национални идентитет Срба, Муслимана/Бошњака и Хрвата у БиХ

Од свих делова Балкана, Босна и Херцеговина је навероватније претрпела најдубље и најразорније утицаје великих светских сила; босанско – херцеговачка историја је, укратко, „историја сељачких устанака, ратова и страних окупација, прошараних периодима друштвеног реда“ (Берг, Шуп, 1999: 34). Кроз велики део своје историје БиХ је представљала раскрсницу између Европе и Азије, источне и западне културе, ислама и хришћанства, као и сукобљених националних интереса међународних и регионалних чинилаца. Као што сумира Ксавије Бугарел (Xavier Bougarel): „Босна се одавно налази на размеђу утицаја великих монотеистичких религија (католицизма и православља од XI века, хришћанског Запада и муслиманског Истока од XV века). Босну, исто тако, обележавају и непрестане миграције, међу којима и насељавање Јужних Словена у VII веку, као и различита верска преобраћења (примање хришћанства у IX веку, прелазак с католицизма на православље и обрнуто почев од XI века, богумилска јерес у XIII и XIV веку, делимична исламизација између XV и XVIII века“ (Бугарел, 2004: 45).

Бугарел наводи да је у својој историји БиХ била поприште многобројних војних сукоба: „У средњем веку, супарништва између јужнословенских

средњовековних држава (краљевине Хрватске, Србије и Босне, кнежевине Хум) укрштају се са супарништвима између католицизма и православља, те између регионалних сила (Византијског царства, краљевине Угарске, Венецијанске републике). Између XIV и XIX века, са интегрисањем Јужних Словена у Отоманско царство (Бугарска, Србија, Црна Гора, Босна) или у Аустроугарску монархију (Словенија, Хрватска), конфронтација између ислама и хришћанства је премештена на Балкан. Отоманско освајање Босне (1463) подудара се, заправо, са крајем шпанске *Reconquista* у Андалузији (1492). Због тога је Босна и Херцеговина, смештена на северним границама Отоманског царства, била непосредно погођена ратовима у којима се оно сучељавало с Аустроугарском монархијом, пре но што се и сама нашла под њеном управом од 1878. до 1918“ (Бугарел, 2004: 46). Аутор закључује да је, као периферија царства, Босна и Херцеговина, дакле, и земља у којој ратови других потхрањују унутрашње сукобе босанског друштва и хране се њима (Бугарел, 2004: 46).

Као резултат свега овога босанско – херцеговачко друштво прожето је различитим утицајима и ова различитост је извршила велики утицај на демографску и друштвену структуру читавог региона; она је заправо била одлучујући фактор у стварању антагонистичких етничких идентитета и изазивању јаких националних осећања. Наиме, како је културни и религијски мозаик у БиХ постајао све комплекснији, тако су и односи између различитих етничких заједница постајали све сложенији; створен је процеп између „нових“ и „старих“ група, чији су конфликтни односи повремено ескалирали у насилне сукобе. Ови историјски антагонизми су посебно значајни у целокупној анализи босанско – херцеговачке историје, нарочито када се узме у обзир још једна историјска чињеница. Наиме, иако је Босна и Херцеговина била под влашћу страних окупационих сила већи део своје новије историје, ниједна од њене три највеће етничке заједнице – Срби, Муслимани/Бошњаци или Хрвати – никада није прихватила доминацију од стране друге или треће. Повремено приморане да се повинују власти спољних сила, као што су биле Турска или Аустроугарска, оне се никада нису потчиниле једна другој. Ова чињеница, сама по себи, може да објасни догађаје у БиХ након распада Југославије. Страх од доминације друге, моћније и бројније етничке групе, као и

одлучност да се, ни по коју цену, та доминација не прихвати, одвели су босанско – херцеговачке народе у још један крвави грађански рат. Према речима Дејвида Овена: „Историја показује да на Балкану постоји традиција готовости да се спорови решавају машањем за оружје и прихватањем насилне, чак и договорене селидбе народа као последице рата. То указује на културу насиља у једној цивилизацији на раскршћу, у којој су три вере, православно хришћанство, ислам и римокатоличанство, поделиле заједнице и, у мрачном и отровном национализму, повремено постајале обележја за распознавање“ (Овен, 1996: 29).

Брутални међуетнички конфликти, који су периодично прекидали релативно мирне периоде у историји БиХ, обликовали су перцепције националне свести њених становника, дефинишући их углавном у односу на, односно опозицију према „другом“. Национални идентитети три највеће локалне етничке заједнице обликовани су у крви, највећим делом њихове сопствене, проливане од стране њихових сународника различите вере и националности. На тај начин створене су „паралелне“ историје које су у великој мери утицале на стварање различитих „реалности“ у којима највећу колатералну штету представља капацитет за међуетничку емпатију. Народе у Босни и Херцеговини (али и на читавом Балкану) генерално карактерише јак осећај емпатије на националној основи, али и недостатак исте за „непријатељске“ заједнице, па самим тим и њихове жртве.

Потребно је, међутим, истаћи да су ове историје карактеристичне по томе што већину ‘заједничких’ елемената интерпретирају на потпуно различите начине. Интегрална историја БиХ, прихваћена од стране већинског дела њеног становништва, не постоји; анализирајући њену српску, муслиманску/бошњачку и хрватску верзију, пре би се могло закључити да се у њима ради о три различите државе, него о једној истој земљи. Интерпретација историје је, стога, кључни фактор у разумевању конструкције и перцепције идентитета народа у Босни и Херцеговини. Срби, Бошњаци и Хрвати посматрају своје историје на потпуно различите начине који често, ако не и увек, противрече једни другима.

Добар пример за ово паралелно тумачење историјских догађаја даје Недељко Шиповац у свом тексту о парадоксима у савременој БиХ. Према речима Шиповца: „Испоставља се да је и лаицима јасније него што је творцима Дејтонског мировног

споразума и међународних аката који прате његово провођење у живот у Босни и Херцеговини, а и у другим бившим републикама распаднуте СФРЈ – потпуно исте историјске чињенице и догађаји имају потпуно различита тумачења и значења, зависно од етничке групе. Кулминација је различито тумачење атентата Гаврила Принципа на престолонаследника Аустроугарске монархије, Франца Фердинанда у Сарајеву, на Видовдан 1914. године, и имена моста на ријеци Миљацки. Наиме, док је југословенска историографија, она између два свјетска рата као и она послје Другог свјетског рата, организацију *Млада Босна* третира као револуционарну, омладинску асоцијацију за борбу против окупатора њихове домовине БиХ, а атентаторе славила као младе, романтичне револуционаре, који су сматрали да се индивидуалним оружаним активностима може срушити мрско Аустроугарско царство, дотле је муслиманска Босна, са Алијом Изетбеговићем на челу, представљајући се у грађанском рату као држава сва три конститутивна народа, почела да тај историјски догађај тумачи посве другачије. И *Млада Босна* и њени чланови проглашени су за терористичку организацију и терористе, а *Мост Гаврила Принципа* је преименован у *Мост принца Фердинанда*, што је засметало и самој Аустрији, чији су представници интервенисали код бошњачких власти да се и Мост и девастирани стари *Музеј Младе Босне* поред њега, као и *Принципова стопа* утиснута у асфалт на мјесту са којег је атентатор пуцао убијајући Фердинанда и његову супругу, *оставе на миру*, јер су у историју већ ушли под тим именом, а у свакодневни живот као најпосјећенија туристичка атракција у БиХ“ (Шиповац, 2005: 415).

Различите интерпретације ‘исте’ историје нису карактеристичне само за народе у БиХ или на Балкану, већ за већину етничких и националних заједница које деле ‘исту’, а опет различиту прошлост и често полажу право на исте територије. Наиме, групе које деле историју често интерпретирају своја заједничка искуства на потпуно другачије, понекад дијаметрално супротне начине. Њихови наративи о себи и другима – *аутостереотипи* и *хетеростереотипи* – могу да, на неки начин, буду засновани на историјским чињеницама, али су толико измењени да тешко и даље подсећају једни на друге. Такве приче дефинишу групе једну у односу на другу антагонистичким терминима (Колсто, 2005: vii).

Сећања на одређене трауматичне догађаје и периоде у историји Балкана одувек су имала огроман значај у националној свести локалног становништва. Као што наводи Мирон Резун (Miron Rezun), што се неко више удуби у тему међусобне мржње, постаје свеснији тога да Други светски рат нимало не представља део историје у свести Јужних Словена. Тај ужасни рат је вечито присутан; он се стално помиње, а нове генерације деце данас уче о њему као да се десио јуче; сећање на рат јача мржњу и аверзије људи. Резун закључује да, стога, оно што се догодило за време Другог светског рата заузима централно место у читавом истраживању европске и југословенске драме, због тога што не можемо да разумемо садашње догађаје ако нам је сећање на прошлост слабо (Резун, 1995: 51).

Већина аутора радова на тему БиХ истиче важност историје у објашњавању механизма који су довели до изибајања међуетничког насиља деведесетих. Према мишљењу Берга и Шупа (Burg, Shoup), објашњење онога што се догодило у периоду од 1992. до 1995. године лежи у начину на који је функционално друштво промишљено уништено, да би затим било замењено ратом „свих против свих“ по етничким основама. Лакоћа са којом је ово постигнуто није била резултат једног промишљеног чина – без обзира на то да ли се под њим подразумевају агресија или национализам, већ се она може објаснити искључиво интеракцијом између спољних снага, самог босанско – херцеговачког друштва са његовим дубоким етничким, регионалним и класним расцепима, и историје. Као што аутори правилно примећују, бурна и насилна историја Босне и Херцеговине јесте појачала страхове и створила начине размишљања који су поставили комуналну солидарност изнад међусобног усклађивања, те, стога, мора бити узета у обзир како би се разумео рат и след догађаја у њему (Берг, Шуп, 1999: 17). Различите, а опет међусобно прожимајуће факторе као разлоге распада државе и избијања ратова деведесетих, истиче и Ленард Коен (Lenard Cohen). Према његовим речима, три главна фактора иза деструктивних процеса у бившој Југославији су: „прво, постојаност и појачавање дубоко усађених анимозитета између разних етничких и верских група које вековима живе заједно у региону Балкана; друго, жеља многих југословенских грађана да исправе неправде које су настале као последица

крвопролића између разних етничких група током Другог светског рата; и, на крају, пропаст националне политике комунистичког режима“ (Коен, 1995: 328).

Специфичне друштвене околности, захваљујући којима је Балкан много пута у својој историји био поприште насилних сукоба, произвеле су етничке разлике, анимозитете и конфликте, који су у неким периодима тињали, а у другим избијали на површину уз ерупцију мржње, беса и насиља који се, по природи и интензитету, сасвим логично нису, нити су се могли значајније разликовати од нације до нације. За време рата у Босни и Херцеговини, међутим, овакав поглед сматрао се политички некоректним; у западним ‘либералним’ круговима. Србија и Срби проглашени су ‘агресорима’ и било какво позивање на историју сматрало се чином ‘моралног релативизма’. Према овој теорији, таква опажања изједначавала су кривицу на свим странама, подривајући на тај начин западну политику заштитничког става према Муслиманима и демонизације Срба. Анализа историје је, међутим, неопходна у сваком покушају да се обајсни и дефинише природа грађанског рата у БиХ, с обзиром на то да без ње све делује насумично и „бесциљно“.

Значај прошлости готово да није могуће заобићи у политичким анализама босанско – херцеговачког рата; у неким случајевима, сукоб је представљен као „наставак вековне борбе између ислама и хришћанства, то јест Отоманског царства и локалног православног и католичког становништва“ или као „сравњивање историјских рачуна између Срба, Муслимана и Хрвата“. Иако овакви погледи представљају значајно поједностављивање и, на неки начин, изобличавање далеко комплексније реалности, питање историје, како фактичке, тако и митолошке, јесте кључно у разумевању мотива и циљева сукобљених страна. Нема потребе истицати да су сећања, комеморације и митови имали значајну улогу у босанском рату; рат не би било могуће разумети ако би се игнорисала улога коју је перцепција прошлости играла у разумевању историје и садашњости од стране његових учесника. Честа освртања на историју коришћена су како би се легитимизовали ратни напори и мобилисало становништво, а политички и војни лидери често су правили „историјске паралеле“ како би објаснили своје активности.

Невероватан утицај историје на балканске народе може, у највећој мери, да

објасни савремени значај религије и културног идентитета на Балкану, као и у БиХ, с обзиром на то да је анимозитет између Срба, Бошњака и Хрвата далеко више резултат њихових супротстављених историјских улога, него њихових, религијски условљених, наводно некомпатибилних начина живота. Другим речима, Бошњаке, односно босанске муслимане, Срби и Хрвати углавном асоцирају са освајачким Отоманским царством и уништењем средњовековне, хришћанске Босне и Херцеговине, као и са патњама хришћанске популације током овог вишевековног периода. С обзиром на чињеницу да су средњовековни Словени били хришћани који су дошли у контакт са исламом тек пошто су њихове земље освојене и окупиране од стране Отоманског царства, словенски, то јест босански муслимани, такође се доживљавају као издајници своје сопствене (српске/православне или хрватске/католичке) националне и религијске заједнице. Брендирање босанских муслимана као „Турака“ од стране њихових српских и хрватских сународника, иако је добро познато да је већина њих словенског порекла, добар је пример овог начина гледања. Стога, српски и хрватски презир према, и страх од „муслиманске“ Босне нису, сами по себи, резултати њиховог анимозитета према исламу или муслиманима генерално, већ према отоманским Турцима и Отоманском царству чијој су бруталној доминацији били подвргнути вековима.² Истовремено, далеко од тога да буде само ‘ирационалан’ и ‘хипотетички’, мотивисан претњом која у потпуности припада далекој историји, он је рационалан и утемељен на логичком закључку да би у тој и таквој, муслиманској Босни Срби и Хрвати представљали националне мањине, што би их довело у неравноправан и потчињен положај са непознатим и неизвесним, али сасвим сигурно негативним последицама.

Страх од потчињености није новост на Балкану; он је одувек доминирао животима народа у Босни и Херцеговини, као и у другим регионима на полуострву, углавном због њихових лоших историјских искустава под влашћу Отоманског царства, али такође и због великог броја међуетничких сукоба у којима је рањиво становништво, насељено на територијама под непријатељском влашћу, трпело огромне губитке. Случај масовног убијања српског народа од стране хрватских

² Више о идентитету и историји муслимана у БиХ видети у: М. Суботић. (2012). *О Србима муслиманске вероисповести*. Београд: Институт за политичке студије и Матица српска у Дубровнику.

усташких снага у Другом светском рату је највећи пример геноцида једне балканске етничке групе над другом, али треба истаћи да је сваки регионални и светски рат био праћен бруталним међуетничким конфликтима између одређених нација на Балкану. То се посебно односи на БиХ у којој је сваки колапс већег ентитета под чијом је управом била, резултирао сукобима између различитих етничких заједница. Ова чињеница је довољна да објасни оштар отпор Срба и, у нешто мањој мери, Хрвата идеји унитарне Босне и Херцеговине која би у том случају постала држава у којој би доминирали Муслимани, тј. Бошњаци.

Национални и грађански идентитет у савременој БиХ

Иако западни политичари и научници тврде да садашња БиХ већ јесте, или да би барем у блиској будућности требало да постане демократска и грађанска земља у којој ће свачија права бити заштићена, а етнички идентитет имати мало или нимало значаја, и прошлост и садашњост откривају другачију истину. Скоро сви политички спорови између локалних политичких партија и лидера засновани су на етничким питањима, и велики број проблема који настају између људи у оба ентитета етнички су мотивисани. Чини се да је једино ‘грађанско’ тело у земљи међународни апарат који, истини за вољу, већ дуго покушава да спроведе политику стварања супранационалних идентитета међу локалним становништвом, без много успеха. Покушаји ‘националног преобраћаја’, под мањим или већим степеном принуде, међу становништвом у БиХ, наравно нису савремени западни проналазак; нешто слично већ су покушале власти Отоманског царства, Аустроугарске, као и прве и друге Југославије – може се заправо рећи да су од друге половине XIX века, када је и дошло до формирања савремених националних идентитета широм Европе, па и у Босни и Херцеговини, ти идентитети систематски, институционално, политички, понекад и насилно, потискивани, подривани и гушени, да би се сваки пут, након престанка доминације ентитета који је иницирао процес њиховог преобликовања, поново „враћали“, још јачи и стабилнији него раније (Вукоичић, 2013: 177).

Треба нагласити да су покушаји брзих националних преобраћаја, који су пратили међународне и локалне покушаје смиривања и стабилизовања пост

конфликтних друштава у различитим деловима света, углавном били неуспешни. Разлог за то истакнут је у резултатима многобројних савремених анализа на тему постконфликтних метода изградње мира, у којима се наглашава да велики број конвенционалних метода менаџмента конфликта не даје резултате због тога што се применом ових метода не излази у сусрет потребама људи за сигурношћу идентитета и признавањем групних права, као и заштите драгоцених веза и контроле непосредног окружења (Азар, 1990). „Инстант“ идентитети, које поједини наводни ‘експерти’ за питања нација и етничитета у савременом свету, мање или више брутално, покушавају да натуре одређеним народима у циљу брзог решења замршених политичких конфликта на етничкој основи, готово у свим случајевима завршавају неславно, као наивни, скупи и смешни покушаји да се површним, празним, конфекцијским симболима и ‘вредностима’ замене идентитети које су народи стрпљиво и мукотрпно, уз огромна одрицања и жртве градили годинама.

Немогућност стварања ‘босанског’ идентитета у данашњој БиХ, стога, није изненађујућа, с обзиром на његов недостатак суштине, односно било чега што би му дало значај и смисао. ‘Босански’ идентитет који, као што је већ истакнуто, представља вишеструко пропали, сада већ историјски пројекат бивших турских, аустријских и југословенских „газда“ Босне и Херцеговине, уствари може да се упореди са босанско – херцеговачком државном заставом и националном химном. Застава би требало да представља симболе Европске Уније, док се химна састоји само од мелодије, али не и текста, зато што Срби, Бошњаци и Хрвати, логично, нису могли да постигну договор око њега. Истини за вољу, поред заставе и химне тешко би било наћи још неки, макар декларативно заједнички, симбол савременог ‘босанства’, с обзиром на то да чак и оне ствари које су им објективно заједничке, као што је на пример језик, народи у БиХ зову различитим именима и доживљавају на различите начине. Непотребно је истицати да, према томе, без обзира на то да ли босанско – херцеговачки народи евентуално желе да постану део Европске Уније или не, они због тога највероватније неће хтети да одбаце своју целокупну историју, идентитет и културу, и да се национално идентификују са симболима политичке и економске уније различитих европских нација.

Може се закључити да конфликтне историјске улоге и перцепције тих улога

представљају највеће препреке стабилности и очувању Босне и Херцеговине. ‘Мултиетничко’ друштво засновано на потпуно другачијим историјама и другачијим историјским и савременим истинама нема много шанси за дугорочну стабилност, с обзиром на то да је нека врста заједничке, општеприхватљиве историје неопходна за успостављање функционалне заједнице у постконфликтном окружењу. Како би било успешно имплементирано, помирење етничких и националних група и држава на макро нивоу захтева прихватање заједничке „истине“ – поузданих наратива о догађајима из прошлости – као основу општег веровања у заједничку будућност.

У исто време, само стварање и очување културе једне етничке или националне групе у великој мери зависи од њене посебности у поређењу са другим културама, нарочито суседним и/или супарничким. Свака култура конструише своје дискурсе у супротности у односу на другу, што јој омогућава да себе доживљава као постојану, јединствену, као носиоца моралних вредности. Различите интерпретације сличних карактеристика (као што су језик или обичаји) или догађаја (као што су различити историјски периоди) овим путем постају начини одбране и заштите ‘јединственог’ начина живота и система вредности, а као кључни елемент у свему овоме поређење. Колективитети ће себе посматрати у односу на друге, тако да се етницитет нити искључиво ствара изнутра, нити једино дефинише својим спољашњим границама, већ је у питању непрекидна интеракција између ова два процеса. Осим тога, то је одвијајући процес, континуирано стварање савремених дискурса, рад који још нема коначну форму, иако га они који учествују у њему виде као стабилан, чак и статичан (Шопфлин, 2000 : 90).

ЗАКЉУЧАК

Током већег дела своје историје Босна и Херцеговина представљала је раскршће различитих цивилизација, религија и култура, на чијој су се територији смењивали и прожимали утицаји Европе и Азије, источне и западне културе, ислама и хришћанства, као и различитих националних и државних интереса регионалних и међународних чинилаца. Као резултат ових фактора босанско –

херцеговачко друштво прожето је различитим утицајима под којима су формиран антиагонистички национални идентитети и изазивани брутални међунационални сукоби у различитим историјским периодима. У богатој и комплексној историји БиХ, заслужној за стварање постојећег етничког мозаика, заправо се рефлектује основни проблем њеног друштва; босанско – херцеговачки народи већ јако дуг период живе у свету паралелних истина које не представљају ништа друго него скуп њихових личних и колективних искустава у различитим историјским периодима. Као што истиче Ненад Кеџмановић: „И турску окупацију и аустроугарску анексију и двије Југославије, укључивши чак и ендехазијски интермецо, по један од три народа је запамтио као своје златно доба, а друга два као тамницу народа. Нема ниједног великог догађаја у историји БиХ који су сва три народа доживјела на једнак начин, било као датум заједничког тријумфа и поноса, било заједничке патње и страдања, него их је, баш сваки, по националном кључу, раздвајао на побједнике и поражене, хероје и мученике, патриоте и издајнике“ (Кеџмановић, 2007: 7). Мирјана Касаповић такође наглашава чињеницу да „главне вјерске и етничке заједнице стољећима, ако искључимо раздобље социјалистичке Југославије када је постојала репресивна етничка толеранција, живе у паралелним културним, друштвеним и политичким структурама ... Свака заједница градила је своје банке, задруге, културна друштва, странке, школе, имала своје новине, књижнице и књижаре, дакле то је било класично подијељено друштво с паралелним институционалним плурализмом“ (Касаповић, 2006).

Конфликтни односи између босанско – херцеговачких народа одувек су нагризали државно ткиво БиХ и спречавали централизацију власти у њеним оквирима. Како примећује Момчило Суботић: „Историјско искуство је показало, да је БиХ могла да буде унитарна и централизована само под спољним окупацијама и као корпус сепаратум или аутономна република унутар ширих државних оквира“ (Суботић, 2012: 273). Иако је грађански рат окончан пре готово двадесет година, садашња Босна и Херцеговина тешко би могла да се опише као стабилна држава, још теже као самоодржива; прецизно говорећи, БиХ у животу одржава сложен и гломазан апарат међународних институција, заветованих на идеји очувања ‘мултикултуралног’ друштва по сваку цену. Шта би се десило, или шта ће се

десети, када међународна заједница евентуално напусти ове просторе, питање је на које је тешко, ако не и немогуће дати одговор у овом тренутку. Сигурно је, међутим, само једно – консензуса у Босни и Херцеговини нема ни по једном кључном државном и политичком питању, а ако и постоји нешто око чега се слажу сва три конститутивна народа, то је једино жеља за самосталношћу у доношењу одлука по важним националним питањима и, што је најзначајније, онемогућавање „других“ да о тим питањима одлучују.

ЛИТЕРАТУРА

- Azar, E. F. (1990). *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Cases*. Hampshire: Dartmouth, Aldershot.
- Бугарел, К. (2004). *Босна – Анатомија рата*. Београд: Едиција реч.
- Burg, S. L. & P. S. Shoup (1999). *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*. London: M.E. Sharpe.
- Bodansky, Y. *Offensive in the Balkans – The Potential for a Wider War as a Result of a Foreign Intervention in Bosnia and Herzegovina*. The International Strategic Studies Association. <http://www.balkania.net>. (приступљено: 09.12.2014).
- Вукоичић, Ј. (2013). „Организовани покушаји промене националног идентитета Срба у БиХ у XIX и XX веку“. *Политема*. Бр. 6. Бања Лука: Факултет политичких наука. стр. 177-197.
- Gillis, J. R. (1994). *Commemorations: The Politics of National identity*. Princeton: Princeton University Press.
- Kasapović, M. (2006). БиХ је класично подијелјено друштво. *Вјесник*.
- Кецмановић, Н. (2005). *Домети демократије*. Београд: ФПН.
- Кецмановић, Н. (2007). *Немогућа држава*. Београд: Филип Вишњић.
- Kolsto, P. (2005). *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*. London: Hurst & Company.
- Кољевић, Н. (1996). *Од Платона до Дејтона, Записи о држави нашим поводом*. Бања Лука: Глас Српски.

- Никифоров, К. (2005). „Мјесто и улога Дејтонског споразума на постјугословенском простору“. У: Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
- Овен, Д. (1996). *Балканска Одисеја*. Београд: Радио Б92.
- Rezun, M. (1995). *Europe and War in the Balkans: Towards a New Yugoslav Identity*. London: Praeger.
- Stanovčić, V. (2004). *Democracy and Minorities in Southeastern Europe, Prospects of Multiculturalism in Western Balkan States*. Belgrade.
- Суботић, М. (2012). *О Србима муслиманске вероисповести*. Београд: Институт за политиче студије и Матица српска у Дубровнику.
- Schopflin, G. (2000). *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*. London: Hurst & Company.
- Carnegie Endowment for International Peace. (1914). *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduit of the Balkan Wars*. Washington D.C.
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cohen, L.J. (1995). *Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition*. Oxford: Westview Press.
- Шиповац, Н. (2005). „Суштину Дејтона не знају ни његови моћни доносиоци“. У: Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.

Jelena Vukoičić

Historical memory and national identity of the peoples in Bosnia & Herzegovina

***Abstract:** In this article the author analyses the role of history in the creation and affirmation of national identities of the peoples in Bosnia & Herzegovina. National identities of the peoples in B&H had been created and shaped under the influence of the turbulent history of this region, that had mostly consisted of wars, uprisings and occupations, generated from outside, and then accepted, helped and supported within. The rich and complex history of B&H, responsible for the creation of the existing ethnic mosaic, actually reflects the basic problem of its society; Bosnian and Herzegovinian peoples have been living for a very long period of time in the world of parallel truths that do not represent anything else but the collection of their personal and collective experiences in different periods of time. Conflicting historical roles and perceptions of those roles, at the same time, represent main obstacles to the stability and preservation of Bosnia & Herzegovina. “Multiethnic” society based on completely different historical and contemporary truths does not have much chance of the long term stability, considering the fact that some sort of the common, generally accepted history is necessary for the establishment of the functional community in the post-conflict surrounding.*

***Key words:** Bosnia & Herzegovina, Bosnian – Herzegovinian peoples, Serbs, Muslims/Bosniaks, Croats, Balkans, history, historical memory, conflict, war, national identity.*